

Samuś, Paweł

"Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausera", pod red. Antoniego Czubińskiego, Piotra Okulewicza i Tomasza Schramma, Poznań 2002 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 35/3, 213-219

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Obowiązkiem recenzenta jest również wskazanie na błędy merytoryczne pracy, zauważone w umieszczonej w końcowej części książki „chronologii wydarzeń”. Istnieje prawdopodobieństwo, że przynajmniej część z nich to również efekt niezbyt dokładnego i niepoprawionego tłumaczenia z języka francuskiego, dokonanego przez Jerzego Pysiaka. Narada dziewięciu partii komunistycznych w Szklarskiej Porębie (tak zwykle nazywana w polskiej historiografii, a nie jak w tekście książki „konferencja partyjna”) miała miejsce nie na przełomie września i października 1947 r., ale w dniach 22-27 września tego roku (s. 291). Bolesław Bierut zastąpił Władysława Gomułkę na stanowisku sekretarza generalnego (a nie pierwszego sekretarza) PPR, nie 21 sierpnia, ale 3 września 1948 r. (s. 292). Ustawa (a nie prawo—prawdopodobnie nieprecyzyjne tłumaczenie francuskiego „la loi”) o przejęciu (a nie własności) dóbr martwej ręki została uchwalona 20 marca 1950 r., a nie 10 marca tego roku. Dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach (a nie prawo o stowarzyszeniach) nosi datę 5 sierpnia 1949 r., a nie 18 sierpnia, jak twierdzi Autor. Ponadto w świetle dotychczasowych ustaleń trudno jednak udowodnić, iż w okresie tzw. cudu w Lublinie, 13 lipca 1949 r., to „władze”, które „usuwały wiernych przy użyciu siły” są odpowiedzialne za śmierć jednej osoby z tłumu zgromadzonego przed miejscową katedrą. W świetle dotychczasowych badań ten tragiczny wypadek jest interpretowany jako efekt paniki, jaka ogarnęła zebranych.

Mimo tych uchybień warsztatowych sądzę, że o wartości książki D. Thirietta stanowi przede wszystkim świeżość spojrzenia na relacje między państwem i Kościołem katolickim na terenie Częstochowy. Autor ma własny pogląd na analizowaną problematykę. Można z nim w wielu kwestiach szczegółowych nie zgadzać się, ale to nie zmienia faktu, iż młody Francuz napisał książkę intelektualnie ciekawą i nadającą się do debaty na tematy daleko wykraczające poza obszar zagadnień wyznaczonych przez skądinąd bardzo błyskotliwie dobrany tytuł.

Dariusz Jarosz
Warszawa

Problemy narodowościowe Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX wieku. Księga pamiątkowa dla Profesora Przemysława Hausera, pod redakcją Antoniego Czubińskiego, Piotra Okulewicza i Tomasza Schramma, Poznań 2002, Wydawnictwo Naukowe UAM, ss. 714

Księgi pamiątkowe to publikacje szczególnego rodzaju, będące świadectwem pięknego obyczaju od dawna kultywowanego w środowiskach naukowych. Takie przedsięwzięcia najczęściej są inicjowane przez przyjaciół, kolegów i uczniów ku czci jubilata i mistrza, ale skupiają zazwyczaj znacznie szersze grono autorów. Do tej chwalebnej tradycji nawiązali także twórcy prezentowanej książki, którą przyjaciele i koledzy ofiarowali Profesorowi Przemysławowi Hauserowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Koncepcja pracy i tematyka publikacji, sygnalizowana w jej tytule, jest ściśle związana z głównym nurtem zainteresowań badawczych i dokonań naukowych Jubilata. Stanowi ją szeroko rozumiana problematyka narodowa w Europie Środkowowschodniej XIX i XX w. W księdze pamiątkowej 61 autorów zamieściło swoje teksty poświęcone różnym aspektom kwestii narodowej stosunków narodowościowych w tej części kontynentu europejskiego w ostatnich dwóch stuleciach. Wśród nich znajdujemy przedstawicieli różnych ośrodków nauki historycznej w kraju, wybitnych badaczy, znakomite pióra.

Książkę otwiera krótki szkic Antoniego Czubińskiego (*Do portretu Uczzonego i Człowieka. Profesor doktor habilitowany Przemysław Hauser*), który nakreślił bardzo osobisty wizerunek Jubilata. W kolejnym tekście Tomasz Schramm pisze o drodze życiowej i osiągnięciach nauko-

wych, dydaktycznych i organizacyjnych Przemysława Hausera. Opisuje atmosferę i tradycje jego domu rodzinnego, rozwój zainteresowań w latach szkolnych i studenckich, a także początki pracy w Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Z tym ważnym ośrodkiem akademickim pozostaje on związany do dziś, prowadząc w nim badania naukowe i pracę dydaktyczną, uzyskując kolejne stopnie naukowe, a wreszcie tytuł naukowy profesora. Autor szkicu najwięcej uwagi poświęcił charakterystyce dokonań naukowych Przemysława Hausera, dla którego głównym nurtem badań stały się stosunki polsko-niemieckie po I wojnie światowej. Podkreśla, że Przemysław Hauser w swoich rozprawach doktorskiej i habilitacyjnej, które następnie ukazały się drukiem (*Mniejszość niemiecka w województwie pomorskim w latach 1920-1939*, Wrocław 1981; *Niemcy wobec sprawy polskiej październik 1918-czerwiec 1919*, Poznań 1984), przyjął nowatorską perspektywę badawczą. Historyk zainteresował się przede wszystkim aspektem ludzkim owej problematyki, podejmując udane próby zbadania i opisanie, jak zagadnienia stosunków międzynarodowych i międzypaństwowych przekładały się na losy ludzi, zarówno niemieckich mieszkańców Pomorza i Wielkopolski, jak i polityków niemieckich w Berlinie, na ich poglądy i postawy, motywy działań, warunki życia. W poszukiwaniu odpowiedzi na te pytania sięgał do takich przekazów źródłowych (np. prasa lokalna, akta miejscowych władz, wspomnienia), które wcześniej rzadko lub w ogóle nie były wykorzystywane przez historyków polskich. Krytyka naukowa wysoko oceniła owe prace, wskazywano na nowatorskie podejście i pionierski charakter ustaleń badawczych, obiektywizm i skrupulatność autora. Podobnie wysokie oceny uzyskały w polskich, niemieckich i czeskich periodykach kolejne książki Przemysława Hausera (*Śląsk między Polską, Czechosłowacją a separatyzmem. Walka Niemiec o utrzymanie prowincji śląskiej w latach 1918-1919*, Poznań 1991; *Mniejszość niemiecka na Pomorzu w okresie międzywojennym*, Poznań 1998). Recenzenci podkreślali znakomitą znajomość szerokiej bazy źródłowej, krytyczne podejście do tematu, rzeczowość, bogactwo ustaleń i walory założeń metodycznych, ustanowienie wysokich standardów nie tylko dla polskich badań nad dziejami mniejszości narodowych.

W swoich badaniach Przemysław Hauser podejmował także problematykę dziejów Niemców w Królestwie Polskim, Galicji Wschodniej i na Wołyniu. Brał również udział w pracach zespołu, który przygotował dwutomowe wydawnictwo źródłowe poświęcone zagadnieniom trudnego sąsiedztwa Polaków i Niemców po obu stronach granicy w okresie międzywojennym. Profesor Przemysław Hauser jest nie tylko wybitnym znawcą stosunków polsko-niemieckich w XX w., ale także cenionym autorem wielu prac dotyczących innych problemów mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej, polityki zagranicznej i odróżzonego państwa polskiego, koncepcji politycznych obozu piłsudczykowskiego, a ponadto dziejów Uniwersytetu Poznańskiego. W jego dorobku znajduje się również książka, która odzwierciedla inną sferę zainteresowań uczonego, świetnego brydżysty i uczestnika rozgrywek ligowych w tej dyscyplinie, znawcy historii brydża (*Potyczki przy zielonym stoliku. Rzecz o brydżu i brydżystach w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1989, wyd. II, Poznań 1996).

Tomasz Schramm prezentuje także inne dziedziny aktywności Jubilata. Profesor Przemysław Hauser ma poważny dorobek dydaktyczny, w tym także osiągnięcia w zakresie kształcenia młodej kadry naukowej. Pełnił w macierzystej uczelni ważne funkcje, m.in. wicedyrektora Instytutu Historii, a następnie prorektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (każdą przez dwie kadencje), kierownika Zakładu Historii Powszechnej XIX i XX w., aktualnie Zakładu Najnowszej Historii Polski. Był też zaangażowany w organizowanie obrad powszechnych zjazdów historyków w latach 90., brał aktywny udział w pracach ogólnopolskiej olimpiady historycznej, wygłosił wiele referatów na różnego rodzaju konferencjach naukowych w kraju i zagranicą, uczestniczył w działalności odczytowej i popularyzatorskiej.

Część pierwsza książki pamiątkowej jest poświęcona problemom narodowościowym w XIX w., a pomieszczono tu 16 studiów i artykułów. Otwiera ją tekst pióra Władysława A. Serczyka (*Dzieje jednego mitu. W poszukiwaniu źródeł ukraińskiej myślipolitycznej*), który nadzwyczajnie kawię pisze o roli mitu Iwana Mazepy jako patrona idei niepodległości Ukrainy w ukraińskim ruchu narodowym i myśli politycznej. Sławomir Kalembka w swoim artykule (*Raz jeszcze o „Gromadach Ludu Polskiego”*) zajął się historią badań nad dziejami pierwszej organizacji wczesnosocjalistycznej, wskazując przy tym na różne przykłady tendencyjnego wykorzystywania problematyki Gromad, zwłaszcza w początkach Polski Ludowej, do celów propagandowych i ideologicznych.

Krzysztof A. Makowski w kolejnym szkicu (*Niemcy w Poznaniu w pierwszej połowie XIX wieku wobec swych polskich sąsiadów — zwięzła analiza postaw*) prezentuje syntetyczne spojrzenie na postawy poznańskich Niemców wobec Polaków, dowodząc, iż po okresie bardzo poprawnych stosunków wzajemnych (1815-1830) w kolejnych latach nastąpiło ich wyraźne pogarszanie się na różnych płaszczyznach życia w prowincji. Autorzy dwóch komparatystycznych studiów ukazują pewne aspekty kwestii polskiej i irlandzkiej XIX stulecia. Lech Trzeciakowski w swoim erudycyjnym tekście (*Irlandzka i pruska droga mniejszości wyznaniowych i narodowych do ciał ustawodawczych państwa zaborczego*) snuje rozważania na temat odmiennego przebiegu procesu zdobywania przez Irlandczyków i Polaków miejsc w parlamentach obu mocarstw zaborczych. Natomiast Krzysztof Marchlewicz w ciekawym artykule (*„Polska Zachodu” I „Irlandia Wschodu”. Porównanie kwestii polskiej i irlandzkiej jako element międzynarodowej gry politycznej w latach 1830-1848*) na podstawie wybranych przykładów przeprowadza analizę motywacji i celów przedstawicieli różnych narodów, środowisk i instytucji, wykazujących szczególne zainteresowanie kwestią polską i irlandzką oraz podnoszących ten problem w relacjach dyplomatycznych lub na forum europejskiej opinii publicznej w latach 30. i 40. XIX w.

Edward Czapiewski w kolejnym artykule (*Kwestia ukraińska w poglądach politycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego*) pisze o ewolucji poglądów wybitnego pisarza na temat kwestii ukraińskiej i jego próbach uzasadnienia potrzeby poszukiwania czynników łączących Polaków i Ukraińców, podkreślając, że nie dostrzegając on aspiracji narodowych młodego ruchu ukraińskiego, wpisując się swą myślą w koncepcje polityczne współczesnych mu elit polskich. Eugeniusz Koko w krótkim szkicu (*Franciszek Rawita-Gawroński a wczesnośredniowieczna Ruś i jej relacje z Polską. Problemy wybrane*) rozważa jeden z aspektów problemu ideologii historycznej na przykładzie twórczości tegoż powieściopisarza i historyka. Jan Jurkiewicz poszerza naszą wiedzę na temat słabo jeszcze zbadanych zagadnień stosunków kulturalnych polsko-litewskich na przełomie XIX i XX w., podejmując analizę dzieła jednego z pisarzy litewskich tworzących wówczas w języku polskim (*„Znad Biruty” — poemat Maironisa o stosunkach polsko-litewskich*).

Stanisław Sławomir Nicieja zajmując prezentuje sylwetkę i dokonania jednego z najwybitniejszych polityków polskich w monarchii habsburskiej (*Franciszek Smolka — romantyczny pragmatyk*). O stanowisku polskich posłów na forum Rady Państwa wobec kolejnego rządu austriackiego i jego programu przebudowy wielonarodowej monarchii habsburskiej u schyłku XIX stulecia interesująco pisze Waldemar Łazuga (*Polacy w Austrii wobec „gabinetu koncentracji” Franza Thuna 1898-1899*). Natomiast Witold Molik w kolejnym artykule (*Wielkopole w obliczu czeskiego ruchu narodowego w XIX i na początku XX wieku*) podejmuje pomijany raczej dotąd w badaniach ciekawy problem polsko-czeskich kontaktów literackich i naukowych, zastanawia się też nad przyczynami narastającego w Poznaniu zainteresowania czeskim ruchem narodowym i jego osiągnięciami, formułuje postulaty badawcze dotyczące dziejów stosunków polsko-czeskich. Michał Śliwa w swoich rozważaniach (*Słowiańszczyzna w publicystyce*

Leona Wasilewskiego) również zajął się problematyką idei słowianofilskich krzewionych w społeczeństwie polskim na przełomie XIX i XX w., przedstawiając interesującą analizę poglądów wybitnego działacza socjalistycznego i znakomitego znawcy stosunków narodowościowych w Polsce.

Rozprawka Anny Bitner-Nowak (*Wielkopole w Brandenburgii i Berlinie w XIX i na początku XX wieku*) dotyczy różnorodnych aspektów wielkopolskiego pochodzenia do prowincji brandenburskiej i stolicy niemieckiej, które dla Autorki tego ciekawego i bardzo dobrze udokumentowanego opracowania jest przykładem międzyregionalnych procesów migracyjnych w okresie kształtowania się społeczeństwa industrialnego. Natomiast Barbara Okoniewska w kolejnym artykule (*O przywództwo polityczne w polskim ruchu narodowym dzielnicy pruskiej w latach 1900-1919*) omawia główne linie i przebieg rywalizacji między nurtem konserwatywnym i endecją w zaborze pruskim w okresie dwudziestu lat przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę. Marian Mroczko w swoim artykule (*Ograniczenie swobód ludności Prus Zachodnich w latach I wojny światowej*) pisze o poczynaniach władz niemieckich zmierzających do ograniczenia aktywności społeczności polskiej represjach stosowanych wobec niej w tej prowincji w przededniu konfliktu wojennego, a także podczas wojny. Pierwszą część prezentowanej pracy zamyka szkic Konrada Białeckiego (*Wpływ konfliktów o podłożu narodowościowym na funkcjonowanie Kościoła rzymskokatolickiego w USA na przełomie XIX i XX wieku*), który pokazuje, jak istotny wpływ miały zadrażnienia i konflikty narodowościowe w łonie społeczeństwa amerykańskiego na dzieje Kościoła katolickiego w Stanach Zjednoczonych, w tym także na losy polskich emigrantów.

Część druga księgi pamiątkowej zawiera trzy teksty poświęcone zagadnieniom historycznym i metodologicznym. Edward Jeliński w swym artykule (*Między narodem a państwem. Perspektywa historyczno-polityczna i teoretyczna*) snuje rozważania na temat znaczenia dla kształtowania się problematyki narodowej XX stulecia tak ważnych wydarzeń, jak zwycięstwo rewolucji bolszewickiej w 1917 r. i upadek Związku Radzieckiego, poszukuje odpowiedzi na pytanie, dlaczego w konsekwencji zasady państwa narodowego zwyciężyły w Europie Środkowo-wschodniej. Z kolei Zbysław Wojtkowiak w swoich uwagach dotyczących problemów warsztatowych (*Przeżycie-relacja. Przyczynek do dysputy nad wywołanym źródłem historycznym w badaniach dziejów najnowszych*) prezentuje walory poznawcze relacji w zakresie badań nad identyfikacją narodową określonych społeczności. Natomiast Maria Wanda Wanatowicz dzieli się interesującymi refleksjami na temat historiografii dziejów Śląska (*W kwestii badań śląskoznawczych. Kilka refleksji metodologicznych*), formułuje postulaty badawcze, uznając za najważniejszy kierunek w dalszych badaniach historyków zajmujących się stosunkami narodowościowymi na tym obszarze ich obiektywizację.

Część trzecia księgi pamiątkowej (*Lata międzywojenne*) jest najobszerniejsza, zamieszczono tu 25 tekstów, które ułożono w trzech działach tematycznych. Pierwszy (*Polska, jej mniejszości, jej sąsiedzi*) otwiera szkic Romana Wapińskiego, który pisze o skutkach I wojny światowej dla procesu kształtowania się świadomości narodowej Polaków i ich stosunku do innych narodowości na ziemiach polskich. Józef Borzyszkowski przedstawił interesujący przyczynek do „sprawy kaszubskiej” w pierwszym dziesięcioleciu Polski niepodległej, publikując dokument źródłowy wraz z komentarzem (*Memoriał w sprawie Kaszub sprzed 75 lat a relacje polsko-niemieckie*). Marek Stażewski w artykule opartym na niewykorzystywanych dotąd materiałach archiwalnych pokazuje, w jaki sposób władze niemieckie wykorzystywały statystykę ludnościową do celów walki politycznej z mniejszością polską i innymi grupami narodowościowymi w prowincjach wschodnich swego państwa po I wojnie światowej. Także uwagę Zygmunta Zielińskiego przyciąga problem stosunków polsko-niemieckich na Śląsku, zwłaszcza w środowiskach

katolików (*Niemcy śląscy wobec ks. Augusta Hlonda 1922-1926*). Tadeusz Wojciech Lange w sposób frapujący przybliży kontrowersyjną postać i losy śląskiego arystokraty, zwolennika przyłączenia Górnego Śląska do Polski w okresie plebiscytu (*W stronę Polski, czyli nieodwzajemnione uczucie hrabiego Oppersdorffa*). Marek Masnyk w krótkim szkicu (*Zofii Kossak kulisy podróży po Śląsku Opolskim*) opisuje okoliczności i rezultaty wypraw wybitnej pisarki na Opolszczyznę na początku lat 30.

Natomiast kilka kolejnych tekstów jest poświęconych stosunkom narodowościowym w Drugiej Rzeczypospolitej. Przedmiotem szkicu Stanisława Żerki jest próba rekonstrukcji na podstawie materiałów archiwalnych antyniemieckich demonstracji w Polsce w lutym i marcu 1939 r. Szymon Rudnicki pisze o roli przywódców żydowskich ugrupowań politycznych w realizacji koncepcji współpracy z innymi ugrupowaniami mniejszości narodowych w wyborach do sejmu I kadencji (*Politycy żydowscy wobec idei Bloku Mniejszości Narodowych w 1922 roku*). Anna Skupień w dobrze udokumentowanym źródłowo artykule podjęła próbę analizy stosunków między ludnością polską i żydowską w Poznańskim w okresie międzywojennym (*Przejawy antysemityzmu w województwie poznańskim w latach 1919-1939*). Mieczysław Wojciechowski przedstawił ciekawy dokument źródłowy ilustrujący życie żydowskiego samorządu wyznaniowego w przededniu wybuchu II wojny światowej (*Budżet Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Starogardzie na rok 1939. Przyczynek do dziejów żydowskiej mniejszości narodowej w województwie pomorskim w okresie międzywojennym*).

Dalej znajdują się opracowania poświęcone stosunkom Polaków z sąsiadami, także na płaszczyźnie międzynarodowej. Tomasz Schramm w swoim szkicu pokazuje, jak doszło do odrodzenia wzajemnych więzów polsko-węgierskich w sferze politycznej podczas I wojny światowej, a także jak kształtowały się owe relacje w następnych latach (*Polityka i sentymenty. Polacy i Węgrzy w czasie I wojny światowej i po niej*). Witold Mazurczak śledzi międzynarodowe reperkusje sporu granicznego między odrodzonym państwem polskim i czechosłowackim (*Anglicy wobec sporu polsko-czechosłowackiego o Spisz i Tatry po I wojnie światowej. Misja H.H. Wade'a w Zakopanem, 1-8 marca 1919 roku*). O mało znanych aspektach dziejów rosyjskiego wychodźstwa politycznego na terytorium odrodzonego państwa polskiego pisze Zbigniew Karpus (*Emigracja rosyjska w Polsce w latach 1918-1922*). Marek Figura przedstawił przegląd opinii prasy polskiej Wielkopolski i Pomorza na temat polityki pierwszego rządu pomajowego w kwestii ukraińskiej. Reperkusje konfliktu polsko-litewskiego na forum Ligi Narodów przyciągnęły uwagę Stanisława Sierpowskiego, który ukazuje zabiegi dyplomatów litewskich na rzecz zdyskredytowania kandydatury Polski do Rady Ligi w 1926 r. Zofia Waszkiewicz ciekawie prezentuje sylwetki naczelników kapelanów wyznań niekatolickich w Wojsku Polskim, ich rolę i losy w latach wojny i okupacji.

W tej części książki teksty kilku autorów składają się na dział *Polska myśl polityczna w II Rzeczypospolitej a sprawy narodowościowe*. Janusz Faryś w swoim artykule (*Miejsce Polski w Europie w publicystyce „Rządu i Wojska” w latach 1918-1921. Z dziejów piłsudczykowskiej myśli politycznej*) analizuje założenia koncepcji federacyjnej propagowanej na łamach głównego organu teoretycznego piłsudczyków w początkach odrodzonego państwa polskiego. Także Piotr Okulewicz zajął się problematyką ówczesnej polskiej polityki wschodniej, omawiając projekty w tej kwestii lansowane przez jedno z pism obozu belwederskiego (*Publicyści „Przymierza” wobec problemu niepodległości Ukrainy i Białorusi w okresie rokowań ryskich*). Myśli politycznej największego antagonisty piłsudczyków, czyli obozu narodowego poświęcił swój szkic Krzysztof Kawalec (*Koncepcja państwa narodowego w poglądach Narodowej Demokracji w początkach lat dwudziestych*), w którym analizuje proces kształtowania się stanowiska tego ugrupowania wobec kwestii mniejszości narodowych w odbudowanym państwie polskim. Olaf Bergmann rów-

niez zajął się myślą polityczną nacjonalizmu polskiego w okresie międzywojennym (*Miejsce kwestii żydowskiej w myśli politycznej obozu narodowego. Jej przyczyny w ideologii i propagandzie*), wskazując, jak ważne znaczenie miała problematyka żydowska, przeprowadził klasyfikację przyczyn poglądów antyżydowskich wynikających z założeń ideologicznych i potrzeb działalności propagandowej. Natomiast Zbigniew Dworecki przedstawił charakterystykę poglądów w kwestii mniejszości narodowych jednego z wybitnych działaczy i ideologów chadecji w Polsce (*Problematyka narodowościowa w myśli politycznej ks. Stanisława Adamskiego w latach 1918-1925*).

Kilka artykułów dotyczy wybranych zagadnień z zakresu problematyki narodowościowej w innych krajach, nie tylko Europy, ale i Dalekiego Wschodu w okresie międzywojennym. Znajdujemy tu ciekawą i solidnie udokumentowaną źródłowo rozprawkę Waldemara Rezmiera o formowaniu kadry oficerskiej sił zbrojnych młodego państwa litewskiego (*Cudzoziemscy instruktorzy w wojsku litewskim w latach 1918-1920*). Przedmiotem interesującego studium Tadeusza Kotłowskiego (*Niemcy republikańskie wobec Rosji Radzieckiej w latach 1919-1926*) jest analiza stosunków niemiecko-radzieckich, w tym także znaczenia sprawy polskiej jako czynnika sprzyjającego zbliżeniu między owymi państwami. Dorota Mazurczak w bogatym faktoGRAFICZNIE artykule przekonująco dowodzi, jak ważną rolę w dziejach kultury rosyjskiej odegrało środowisko emigracyjne w Berlinie na początku lat 20. O mało znanych w historiografii wydarzeniach związanych ze stalinowską polityką narodowościową w ZSRR pisze Jakub Wojtkowiak (*Deportacje Koreańczyków z radzieckiego Dalekiego Wschodu w 1937 roku*).

Część czwarta księgi pamiątkowej (*// wojna światowa i po niej*) zawiera 16 artykułów i studiów. Otwiera ją tekst Wojciecha Wrzesińskiego (*Wokół badań nad postawami i nastrojami Polaków pod okupacją niemiecką w pierwszym roku II wojny światowej*), który omawia niektóre aspekty przeobrażeń dokonujących się w postawach i nastrojach społeczeństwa polskiego w pierwszym okresie po klęsce 1939 r., postuluje rozszerzenie badań źródłowych i prowadzenie w większym stopniu studiów psychologicznych w zakresie tej problematyki. Marian Wojciechowski przedstawił ciekawy szkic — *Władze polskie na emigracji we Francji i w Wielkiej Brytanii wobec mniejszości narodowych na okupowanym terytorium RP w latach 1939-1945*. Antoni Czubiński w interesującym artykule (*Wojna przewencyjna czy planowana agresja? Spory wokół genezy wojny III Rzeszy z ZSRR w latach 1941-1945*) omawia przebieg sporu historyków i politologów radzieckich i niemieckich na temat przyczyn i charakteru wojny między Niemcami i Związkiem Radzieckim. O stosunkach handlowych III Rzeszy z europejskimi państwami neutralnymi podczas II wojny światowej pisze Czesław Łuczak.

Stanisław Jankowiak przedstawia dzieje sporu polsko-czeskiego o Śląsk Cieszyński po zakończeniu wojny. Grzegorz Strauchold w kolejnym artykule (*Od niemieckości do polskości i na odwrót. Meandry polityki narodowościowej lat 40. na Ziemiach Zachodnich i Północnych*) koncentruje się na problemie polskiej myśli politycznej polityki władz państwowych wobec tzw. autochtonów polskich, czyli byłych obywateli niemieckich pochodzenia polskiego. Podobnym zagadnieniem zajął się Czesław Osękowski, który omówił strukturę i położenie mniejszości narodowych na Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej. Teresa Suleja i Włodzimierz Suleja przeprowadzili analizę niektórych elementów propagandy stalinowskiej w Polsce Ludowej — „*Imperialistyczny spiszek*” (*obraz wroga w broszurowej propagandzie stalinowskiej doby*). Jeden z aspektów ujęcia idei narodu w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego analizuje Jerzy Myszor (*Wróg narodu polskiego według Prymasa Stefana Wyszyńskiego*). Karol Rzepa przedstawił interesujący artykuł o zachodnoniemieckich echem dramatycznego wystąpienia robotników poznańskich w 1956 r. Jerzy Kołacki w swoim szkicu (*Hans Freiherr von Rosen 1900-1999*) prezentuje sylwetkę i dokonania wybitnego działacza Ziomkostwa Wisła-Warta, znawcy dzie-

jów Polski i stosunków polsko-niemieckich. O polityce wschodniejsocjalliberalnych rządów RFN i spektakularnych działaniach jej zdecydowanych przeciwników w społeczeństwie niemieckim w latach 70. pisze Wojciech Krzyżaniak („*Aktion Widerstand*”).

Danuta Berlińska przedstawia analizę warunków i mechanizmów powstania ruchu mniejszości niemieckiej w Polsce na przełomie lat 80. i 90. (*Spoleczno-polityczne uwarunkowania powstania ruchu mniejszości niemieckiej na Śląsku Opolskim*). Natomiast Włodzimierz Boro-dziej zamieścił dokument źródłowy wraz z komentarzem (*U progu nowych stosunków polsko-niemieckich: wyjazdowe posiedzenie Komisji do Spraw Mniejszości Narodowych i Etnicznych Sejmu RP, 6-7 listopada 1990 roku*), stanowiący interesującą ilustrację początków procesu kształtowania się nowego stanowiska państwa polskiego do problemu mniejszości niemieckiej. Anna Wolff-Powęska poszukuje odpowiedzi na pytania, czy Polacy zamieszkali w Niemczech spełniają funkcję pomostową w dialogu polsko-niemieckim i jaką rolę mogą odegrać polskojęzyczne grupy w procesach integracyjnych ze społeczeństwem niemieckim i integracji europejskiej (*Polacy w Niemczech — szanse i wyzwania w obliczu integracji europejskiej*). Część czwartą, a zarazem całą księgę zamyka artykuł Bogdana Koszela, który omawia znaczenie złożonego problemu Niemców sudeckich dla procesu kształtowania się stosunków między Pragą i Bonn od „aksamitnejrewolucji” (1989) do momentu ratyfikacji czesko-niemieckiej deklaracji o pojednaniu (1997).

Prezentowana praca ma niezaprzecalnie wysokie walory poznawcze i metodologiczne. Poszczególne teksty wprawdzie różnią się nieco między sobą pod względem formy pisarskiej, jednak wspólny jest ich wysoki poziom merytoryczny, w większości opracowań oryginalność ustaleń badawczych, czy też w niektórych nowatorski charakter. Książka zawiera także bardzo obszerny przegląd najnowszej literatury przedmiotu, którego przydatność docenią zarówno specjaliści problematyki stosunków narodowościowych, jak i studium historyę najnowszą i współczesną. Teksty zostały starannie opracowane, można dostrzec zaledwie nieliczne drobne usterki korektorskie. Nie wiadomo jednak, dlaczego w tak obszernej książce nie zamieszczono indeksu nazwisk, co jest, moim zdaniem, pewnym błędem. Wydawnictwo zadbało o estetyczną szatę graficzną książki, którą bardzo ładnie wydano w twardej oprawie. Do księgi pamiątkowej została dołączona jako osobna wkładka *Tabula gratulatoria* z nazwiskami ponad 300 uczonych składających życzenia Jubilatowi.

Paweł Samuś
Łódź

Urszula Ługowska, August Grabski, *Trockizm. Doktryna i ruch polityczny*, Warszawa 2003, TRIO, ss. 220

Wraz z oficjalnym zapoczątkowaniem w 1989 r. w Polsce transformacji ustrojowej historia polska wyraźnie utraciła zainteresowania dla najszerzej nawet pojmowanego ruchu robotniczego. Już u schyłku tego roku ukazały się ostatnie zeszyty obu czasopism poświęconych jego tematyce — ukazujące się od 1958 r., ściśle związane z dotąd rządzącą Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą (PZPR). „Z pola walki”, „Kwartalnik poświęcony — jak niezmiennie brzmiał podtytuł — dziejom ruchu robotniczego” zakończył istnienie na zeszycie 128¹, wyda-

¹ Wydawcą „Z pola walki” był do nr. 2 (54) z 1971 r. Zakład Historii Partii przy KC PZPR, następnie — do nr. 3 (107) z 1984 r. — Zakład Historii Polskiego Ruchu Robotniczego Wyższej Szkoły Nauk Społecznych